

med to kortfattede baggrundsartikler. Den ene giver et fortrinligt overblik over jødeaktionen og årsagerne til den samt de danske myndigheders bestræbelser på at hjælpe og undsætte jøderne i Theresienstadt. Den anden, endnu kortere, perspektiverer Theresienstadt i forhold til »Endlösung«. Bogens anden del, der må betegnes som hovedstykket, består af en samling beretninger af nyere dato fra ofrene for aktionen. Endelig, for det tredje, rummer bogen en fuldstændig gengivelse af dr. Juel Henningsens stærkt omdiskuterede beretning om Theresienstadt. Beretningen blev udfærdiget umiddelbart efter, at Juel Henningsen som delegeret for Dansk Røde Kors sammen med afdelingschef Hvass fra det danske udenrigsministerium havde besøgt Theresienstadt i juni 1944. Som bekendt tegnede beretningen et særdeles positivt billede af forholdene i Theresienstadt. Sode-Madsens introduktion til Juel Henningsens beretning og til det iscenesatte bedrag, kommissionen havde været udsat for i Theresienstadt, er dog velgørende fri for bagklogskab og moralisering.

Uden at bringe egentligt nyt giver bogen i sin helhed et glimrende indtryk af de danske jøders helt enestående situation. Som de eneste undgik de at blive deporteret videre fra Theresienstadt til Auschwitz – et forhold, som er et gennemgående tema i de bragte beretninger, hvor det erindres med taknemmelighed, men også med eftertankens skyldfølelse. Som Sode-Madsen viser, var de danske jøders enestående skæbne et direkte resultat af den helt specielle besættelsespolitiske situation i Danmark. Den danske politik var måske ikke videre heroisk, men for de danske jøder betød den overlevelse.

Man kunne have ønsket sig, at mere kontroversielle sider af de danske jøders ophold i Theresienstadt, f.eks. deltagel-

sen i Ældsterådets arbejde og evt. modsætninger, indre som ydre, var blevet belyst, men det ville vel være for meget at forlange af et jubilæumsskrift.

Henrik Skov Kristensen

Johannes Rosendahl: *Dagværk og Natarbejde. Folkeoplysning og modstandskamp*. Ved Richard Andersen og Ole Wivel. (Poul Kristensen, 1995). 172 s., 240 kr.

Poul Nyboe Andersen: *Frihed det bedste guld. Johannes Rosendahls liv i højskole og modstandskamp*. (Odense Universitetsforlag, 1996). 293 s., 225 kr.

Da Johannes Rosendahl døde som 56-årig i 1969, havde han i tre årtier været højskolens og folkeoplysningens mand. I Syd- og Sønderjylland var han desuden kendt som en fremtrædende skikkelse i modstandsbevægelsen: Han var leder af Rødding Bystrikt og med i Region III's ledelse – alt imens han passede sin lærergerning på Rødding Højskole.

I årene forud for sin død arbejdede Rosendahl på en bog om Røddingegnen. Manuskriptet, som han havde kaldt »Dagværk og Natarbejde«, skulle udkomme i 1970, 50-året for Genforeningen. Første del omhandlede sønderjydernes kamp fra 1864 til 1920, »langtidskampen«, og sidste del »korttidskampen« med våben i hånd mod tyskerne under besættelsen. To af Rosendahls venner, tidligere frimenighedspræst og højskolelærer Richard Andersen og forfatteren Ole Wivel, har nu samlet en række skriftlige arbejder fra Rosendahls hånd under titlen *Dagværk og Natarbejde. Folkeoplysning og modstandskamp*. Bogen omfatter enkelte kapitler fra Rosendahls oprindelige manus, derudover brevvekslinger mellem Rosendahl og Karen Blixen og mellem Rosendahl og Ole Wivel. Alt er bearbejdet af de to ud-

givere, som også bidrager med korte karakteristikker af Rosendahl.

Bortset fra disse har alt tidligere været offentliggjort i andet regi. De to største af Rosendahls arbejder, nemlig »Ludvig Schrøder og Cornelius Appel« og »Modstand i Rødning Bydistrikt«, blev offentliggjort posthumt allerede i 1970. I det første beskriver Rosendahl med udgangspunkt i de to fremtrædende højskolemænd Schrøder og Appel den nationale kamp i Nordslesvig fra 1864 til 1920. Schrøder var forstander på Rødning Højskole i 1864, og skønt han i tale var stærkt national, valgte han dels at undlade at melde sig til krigstjeneste, dels efter Nordslesvigs afståelse at lægge sin gerning nord for Kongeåen, hvor han grundlagde Askov Højskole. Cornelius Appel, derimod, blev i Nordslesvig og tog den vanskelige gerning på sig som (dansk) forstander i Rødning. Rosendahls sympati er udelt på Appels side – den florumvundne Schrøder har han kun foragt til overs for. Det konstateres tørt, at »Ludvig Schrøder blev Ridder af Dannebrog og titulær professor. Cornelius Appel blev ført ad andre veje. Han blev belønnet med en gummigane«. Gummiganen var et resultat af den alvorlige sygdom, som Appel sloges med før sin død i 1901.

For Rosendahl var de to mænds skæbner et lærestykke, som bl.a. førte ham ind i det væbnede illegale arbejde under besættelsen 1940-45, selv om han tidligere havde været overbevist pacifist. Herved bragte han sig i et modsætningsforhold til ledende højskolekredse, som anskuede tingene en anelse mere grundtvigiansk, bl.a. også forstanderen på Rødning Højskole Hans Lund, som senere blev hans svigerfar. Til trods for de tos stærkt divergerende meninger med hensyn til den væbnede modstand og noget, der mindede om fjendskab et par år efter krigen, beundrede Rosendahl Hans Lund som foredragsholder og

formidler. Denne beundring kommer til udtryk i bidraget »Hans Lund på talerstolen«.

Som mange andre modstandsfolk så Rosendahl tilbage på modstandsarbejdet som et eksistentielt anliggende. Det fremgår bl.a. af hans brevveksling med Karen Blixen, som havde et ambivalent forhold til modstandsbevægelsen. Brevvekslingen rummer skarpe iagttagelser og pointer. Nogle af baronessens har uden tvivl irriteret og såret Rosendahl, som ellers beundrede Blixen.

Ovennævnte arbejder fra Rosendahl samt brevvekslingen med både Blixen og Wivel udgør hovedkilder til den egentlige biografi om Johannes Rosendahl, *Frihed det bedste guld. Johannes Rosendahl i højskole og modstandskamp*, som tidligere økonomiminister Poul Nyboe Andersen har skrevet om sin ungdomsven og studiekammerat. Dertil kommer yderligere korrespondancer, bl.a. med forfatteren, Rosendahls privatarkiv samt Rosendahls øvrige skriftlige arbejder – primært skoleårsskrifter.

I sit forord anfører Nyboe Andersen, at han »har følt arbejdet med denne bog som afdrag på en gæld til en ven, som i nogle ungdomsår lærte mig mere om livet end nogen anden«.

Rosendahl kom egentlig fra et højskolefremmed hjem. Faderen var metodistpræst og stærkt doktrinær og autoritær over for Johannes, som dog allerede i skoleårene så småt rebellerede ved at kaste sig over filosofi og politik. Frigørelsen fortsatte under gymnasietiden i Århus, hvor Nyboe Andersen traf Rosendahl. »Brændende idealisme forbundet med stor modenhed«, sådan karakteriserer Nyboe Andersen den 17-18-årige Johannes Rosendahl, som politisk hyldede Retsstatens princip om fuld grundskyld og en ekstrem liberal politik. Afgørende for Rosendahl var den liberale filosofi, tanken om, at der kunne

trækkes et objektivt bestemt, retfærdigt skel mellem den enkeltes og samfundets domæne og rettigheder. Rosendahls tiltro til Retsstaten bristede dog – ganske som et andet ungdomssværmeri, pacifismen. Ifølge Nyboe Andersen orienterede Rosendahl sig siden mod partiet Venstre, men tabte også (endda offentligt) troen på dette parti i forbindelse med partiets behandling af Thorkild Kristensen i 1959.

Fra 1933 var Nyboe Andersen og Rosendahl begge stud.polit.'er i København. Og det blev til adskillige dybsindige diskussioner og besøg hos byens forskellige trossamfund, religiøse såvel som filosofiske og politiske. I 1938 fik Rosendahl embedseksamen med første karakter – forfatteren fik sin eksamen et halvt år senere. Begge valgte utraditionelle beskæftigelser: Rosendahl blev lærer ved Rødning Højskole, Nyboe Andersen medarbejder ved *Kristeligt Dagblad*. Ifølge forfatteren interesserede det dansk-tyske spørgsmål overhovedet ikke Rosendahl, da han første gang kom til Rødning. Men mødet med forstander Hans Lund ændrede radikalt på dette. Den tyske besættelse skærpede Rosendahls opfattelse af nationalitetskampen, og over engagement i organisationen Ringen fra 1943 endte han i væbnet modstand fra 1944. Fra at være pacifistisk internationalist blev Rosendahl en dansk-national, ja, nærmest tysk fjendtlig aktivist.

De voldsomme begivenheder under modstandskampen prægede Rosendahl i de første efterkrigsår. Nyboe Andersen taler ligefrem om et selvpogør, hvor Rosendahl undertiden fik anfægtelser over sine voldelige aktiviteter, selv om han aldrig fortrød dem.

Dette billede af en mand i splid med sig selv stemmer dårligt overens med den stereotype »Tordenskjold-type«, som Karen Blixens brevveksling med Rosendahl tegner. Blixen var Rosendahl

kommet i kontakt med i 1943, da han på Rødning gav sig i kast med hendes forfatterskab. Efter krigen tilskrev han baronessen og bad hende, i øvrigt uden succes, fremstille en passende indskrift til det mindesmærke, som modstandsbevægelsen i Region III ville lade opstille på Skamlingsbanken – et arbejde, som Rosendahl stillede sig i spidsen for. De nationale møder på Skamlingsbanken efter krigen og Rosendahls rolle heri vier Nyboe Andersen et lille selvstændigt kapitel.

I andre kapitler indkredser Nyboe Andersen Rosendahls livssyn og -gøring ved at analysere hans forhold til emner som Grundtvig, højskolen, folket og politik. Også Rosendahls forhold til litteratur og til Karen Blixen i særdeleshed, beskrives. Med Blixen delte han i høj grad sit Guds-syn: Ingen af dem var meget for forsoningslæren!

I Rosendahls privatarkiv har Nyboe Andersen fremdraget upublicerede og undertiden ikke-færdiggjorte manuskripter, som beskæftigede sig med yndlingsfagene historie, samfundsforhold og litteratur, hvoraf førstnævnte for Rosendahl var det helt centrale fag i højskolesammenhæng. Rosendahls metodiske og didaktiske overvejelser munder ud i, at historielæreren, i hvert fald i højskolesammenhæng, bør være en *forkynder*. Det er nok en hovedårsag til, at anmelderen ikke ganske deler Nyboe Andersens høje vurdering af Rosendahl som historiker, hans blændende formidling og sprogbeherskelse ufortalt.

I efterkrigstiden førte Rosendahl en lettere omtumlet tilværelse: fra 1946 til 1948 var han lærer ved Den Danske Andelsskole i Middelfart, fra 1948 til 1952 handelskonsulent for Danmark i Syd-slesvig, fra 1952 til 1955 lærer ved Idrætshøjskolen i Sønderborg, fra 1955 til 1967 forstander for Gartner- og Frugtavlernes skole Søhus ved Odense og endelig fra 1967 til 1969 forstander for

Andelsskolen. Af en begavelse som Johannes Rosendahl kunne man nok have forventet en mere glørværdig højskolekarriere, men én ting kom ifølge Nyboe Andersen bestandigt i vejen: Rosendahl var ikke grundtvigsk i traditionel forstand, ja, end ikke medlem af Folkekirken. Dertil var han en kantet, kompromisløs ildsjæl. F.eks. var han stærkt imod dansk tilslutning til Fællesmarkedet og pådrog sig på Søhus bestyrelsens misbilligelse ved at hejse Dannebrog, da de Gaulle afviste Storbritanniens optagelse i Fællesmarkedet (og dermed også reelt forhindrede en dansk optagelse).

Rosendahl var en patriark, hvis ideologi, pædagogik og hele verdensanskuelse harmonerede dårligt med den nye tidsånd, som brød igennem i 1968. Han nåede netop inden sin død at tage den under behandling i artiklen »Demokratiets grænser«, som blev bragt i Andelsskolens elevskrift i 1968. Med tanke på udviklingen op gennem 70'erne, f.eks. på landets læreanstalter, kan man roligt konstatere, at Rosendahl kun nåede at opleve en ganske lille brise – både med hensyn til »demokratisering«, men så sandelig også med hensyn til indholdet og formidlingen af Rosendahls yndlingsfag, historie og litteratur. På baggrund af denne udvikling forekommer Rosendahls hele univers og sprog nærmest (velgørende) arkaisk. En og anden biograf kunne sagtens gøre sig lystig herover, men Nyboe Andersen har, skønt uden tvivl uenig med Rosendahl i mangt og meget, formået at skildre Rosendahl loyalt uden at være ukritisk. Blot dette at sætte sig ind i og formidle Rosendahls tanker og livssyn har krævet evner, som man i dag ikke ville forvente af en økonom.

Henrik Skov Kristensen

Gerd Callesen, Steen Christensen og Henning Grelle (red.): *Udfordring og omstilling. Bidrag til Socialdemo-*

kratiets historie 1971-1996. (Fremad, 1996). 559 s., 298 kr.

Lasse Ellegaard: *I rosens favn. Krigen i Socialdemokratiet.* (Centrum, 1996). 187 s., 198 kr.

Alle danske partier har med mellemrum fået – eller bestilt deres historie skrevet. Socialdemokratiet har ikke stået tilbage. Det begyndte allerede i 1904 med C.E. Jensen og F.J. Borgbjerg: *Socialdemokratiets Aarhundrede* i to kæmpebind på 800-900 sider. Fremstillingen startede med Den franske Revolution, både England og Tyskland samt Norge og Sverige var med, men Danmark lagde dog beslag på omkring 400 sider. I 1921 fulgte E. Wiinblad og Alsing Andersen: *Det danske Socialdemokratis Historie 1871-1921* (I-II) og i 1954-55 Oluf Bertolt, Ernst Christiansen og Poul Hansen: *En bygning vi rejser*, der dækkede tiden 1871-1955 med lidt forhistorie. De søgte alle tre, mest de to sidste, at omfatte alle sider af den socialdemokratiske bevægelse: rigsdagspolitik, kultur, kooperation, boligselskaber, indsats i kommuner m.m., og var også dækkende med hensyn til at placere de enkeltpersoner, der på de forskellige områder havde haft en særlig betydning. Så i 1971 gik det galt. Perioden 1955-72 blev behandlet i J.O. Krag og K.B. Andersen: *Kamp og fornyelse*; den havde undertitlen »Socialdemokratiets indsats i dansk politik 1955-71«. »Dansk politik« er her forstået som politikken på Christiansborg – alt andet er borte.

Med *Udfordring og omstilling* er det den sidste periode, 1971-96, der dækkes. Bogen har fået undertitlen »Bidrag til Socialdemokratiets historie« og angiver dermed ligesom den foregående, at det ikke er en samlet partihistorie. Dette klargør redaktionen også i forordet. Her siges ligefrem, at »forfattergruppen ikke har haft mulighed for at gennemføre en analyse af, hvorfor udviklingen